

Gemeente Utrecht

Op zoek naar de Ellendigenkapel

SMA06: Archeologische begeleiding
Smakkelaarsveld (Utrecht)
Basisrapportage Archeologie 177

Basisrapportage Archeologie 177

Op zoek naar de Ellendigenkapel

SMA06: Archeologische begeleiding Smakkelaarsveld (Utrecht)

Jeroen van der Kamp

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 KP Utrecht

Augustus 2021

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

SMA06, Smakkelaarsveld riolering POS

Locatie:

Smakkelaarsveld, Utrecht

Landelijke centrumcoördinaat:

136076,456048

Archis:

OM-nummer: 4919669100

Opdrachtgever:

L. du Piéd, Gemeente Utrecht, Ontwikkelorganisatie Ruimte, Duurzame Stad

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

A.M. Bakker

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht

Dagelijkse leiding onderzoek:

J.S. van der Kamp

Uitvoering veldwerk:

18 tot en met 25 februari 2021

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511KP Utrecht

telefoon 14030

ISBN:

978-94-92694-60-7

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia

16 augustus 2021

Goedkeuring bevoegd gezag:

A.M. Bakker

20 augustus 2021

Inhoudsopgave

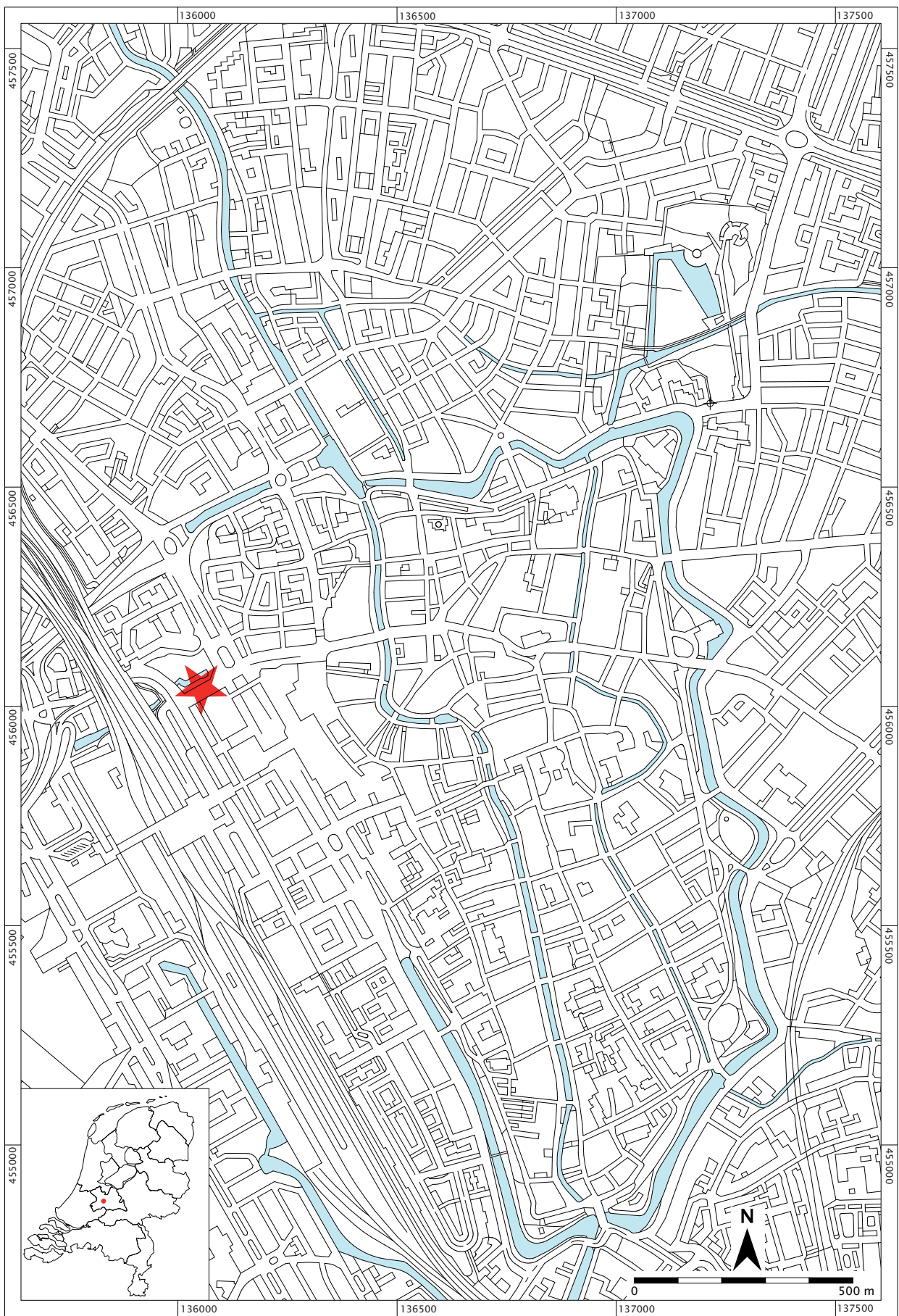
Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Personeel	7
2 Landschap en historische achtergrond	9
2.1 Bodemkundige ondergrond	9
2.2 De geschiedenis van het Smakkelaarsveld	9
3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode	13
3.1 Archeologische verwachting	13
3.2 Doel- en vraagstelling	13
3.3 Methode en uitvoering	15
4 Resultaten	17
5 Synthese	21
5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen	22
Noten	25
Literatuur	25
Colofon	26

Samenvatting

In de periode van november 2020 tot en met maart 2021 werd in opdracht van de gemeente Utrecht een zogenaamd Infiltratie- en Transportriool aangelegd op het Smakkelaarsveld te Utrecht. Daarnaast werden er kolken geplaatst en een tijdelijke hemelwaterafvoer aangelegd. Op de gemeentelijke archeologische waardenkaart ligt het plangebied in een zone van hoge archeologische waarde, als gevolg waarvan een archeologische begeleiding van de werkzaamheden verplicht werd gesteld door het bevoegd gezag. Deze begeleiding (met projectcode SMA06) is uitgevoerd in februari 2021 door archeologen van Erfgoed gemeente Utrecht. Er werd rekening gehouden met het aantreffen van resten van onder andere de Leidsche Vaart en de Leidsche Veer uit de zeventiende eeuw en overblijfselen van de middeleeuwse Ellendigenkapel met het bijbehorend Ellendigenkerkhof. De archeologische begeleiding heeft echter slechts twee sporen en een natuurstenen bouwfragment opgeleverd. Dit geringe aantal sporen en vondsten is mede een gevolg van het feit dat delen van de ontgravingen (tegen de afspraken in) niet archeologisch konden worden begeleid. De belangrijkste oorzaak is echter de grote mate van bodemverstoring.

Het eerste spoor van SMA06 was een fragment van de zuidelijke kademuur van de Leidsche Veer. Deze kademuur is waarschijnlijk onderdeel van de grootschalige werkzaamheden die plaatsvonden in 1926-1927, toen de Catharijnebrug werd verbreed in zuidelijke richting en daarom ook de Smakkelaarsbrug en het oostelijke uiteinde van de Leidsche Veer moesten worden aangepakt. Het tweede spoor van SMA06 was een noord-zuid georiënteerde, gemetselde afvoergoot. Deze vertoonde een duidelijk afschot in zuidelijke richting en heeft vermoedelijk gelopen van een van de huizen aan de zuidzijde van de Leidscheweg naar het water van de Leidsche Veer. Dat betekent dat de goot ruim 20 m lang geweest moet zijn. Uitgaande van een relatie met deze huizen (vermoedelijk daterend uit de jaren zestig van de negentiende eeuw) kan voor de goot eenzelfde datering worden verondersteld. Tijdens een archeologische begeleiding in 2008 direct ten westen van het plangebied van SMA06 werd een vergelijkbare afvoergoot aangetroffen.

Afb. 1.1 De ligging van de onderzoekslocatie van SMA06 op landelijk en gemeentelijk niveau.

1 Inleiding

1.1 Inleiding

In de periode van november 2020 tot en met maart 2021 werd in opdracht van de gemeente Utrecht een zogenaamd IT-riool (Infiltratie- en Transportriool) aangelegd op het Smakkelaarsveld te Utrecht. Bij een dergelijke omgekeerde drainage wordt de regen ondergronds door een geperforeerde horizontale buis in de bodem geïnfiltreerd. Dergelijke voorzieningen worden toegepast naast verharde oppervlakken waar geen ruimte is voor een infiltratiegreppel of bij onverharde oppervlakken waar de doorlatendheid van de bodem gering is. Een IT-riool moet altijd boven het grondwater liggen. Als niet al het regenwater kan worden geïnfiltreerd, zal de buis gaan werken als een gewone afvoer. Om zware buien op te vangen kan een IT-riool uitmonden in oppervlaktewater of het regenwaterriool. Het riool op het Smakkelaarsveld mondt aan de oostzijde via twee putten uit op de Stadsbuitengracht. Afgezien van dit IT-riool werd op het Smakkelaarsveld tevens een tijdelijke hemelwaterafvoer aangelegd. Daarnaast werden er tien kolken geplaatst en aangesloten op het IT-riool.

Een archeologische begeleiding

Voor de gemeente Utrecht geldt sinds 2009 de Verordening op de Archeologische Monumentenzorg. Op de gemeentelijke archeologische waardenkaart ligt het plangebied van SMA06 in een gebied van hoge archeologische waarde. In dergelijke gebieden zijn bodemingrepen van 50 m² of meer bij een diepte van 50 cm of meer onder maaiveld vergunningplichtig. De geplande bodemingrepen binnen het plangebied van SMA06 overschreden deze in de Utrechtse verordening vastgestelde verstoringsgrenzen. Voor de werkzaamheden werd daarom op 20 oktober 2020 een archeologievergunning aangevraagd, die op 26 oktober 2020 is verleend. In deze archeologievergunning werd bepaald dat er een archeologische begeleiding van de werkzaamheden uitgevoerd diende te worden op basis van een goedgekeurd Programma van Eisen. Dit PvE is vervolgens geschreven door G. Beeuwkes van Erfgoed gemeente Utrecht.¹ De archeologische begeleiding is uitgevoerd in februari 2021 door archeologen van Erfgoed gemeente Utrecht.

1.2 Personeel

De civieltechnische werkzaamheden werden uitgevoerd door de firma D. van der Steen B.V. De archeologische begeleiding werd uitgevoerd door de archeologen Jeroen van der Kamp (projectleider) en Max Iping-Petterson van Erfgoed gemeente Utrecht. De opdrachtgever van deze begeleiding was Lione du Piêd van de gemeente Utrecht, terwijl Annette Bakker (Erfgoed gemeente Utrecht) optrad als bevoegd gezag. De technische uitwerking is gedaan door Jeroen van der Kamp, die tevens deze basisrapportage heeft geschreven. Eric van Wieren deed de redactie van dit rapport, Rianne Pruis (beiden Erfgoed gemeente Utrecht) deed de eindredactie. De kaarten en afbeeldingen in dit rapport zijn gemaakt en/of bewerkt door Eric van Wieren. Er zijn tijdens het veldwerk en de uitwerking geen archeologische specialisten ingeschakeld.

2 Landschap en historische achtergrond

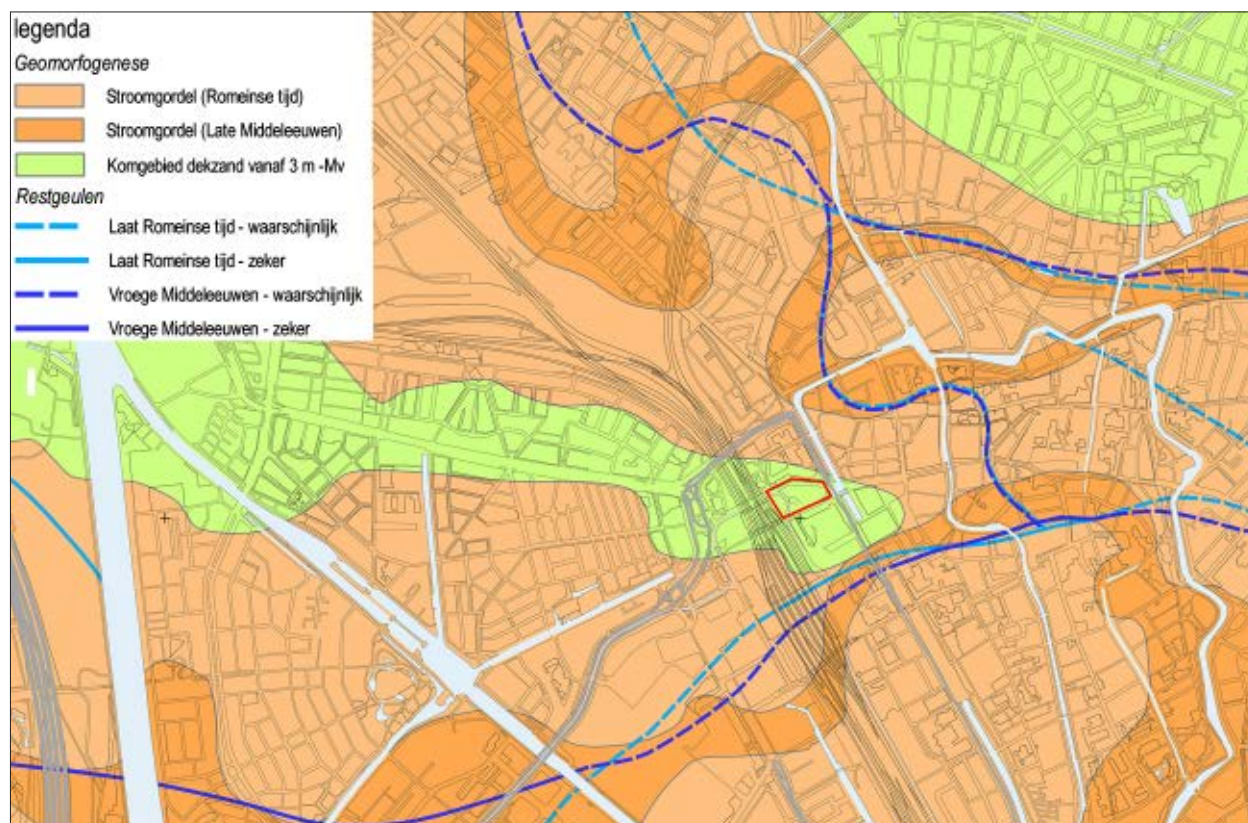
2.1 Bodemkundige ondergrond

Het Smakkelaarsveld ligt in het komgebied tussen de stroomgordels van de Oude Rijn aan de zuidzijde en die van de Vecht aan de noordzijde.² Aan de oostzijde wigt dit komgebied uit ter hoogte van Paardenveld (afb. 2.1). De bodem bestaat van onder naar boven uit dekzand, (basis)veen, komklei, mogelijke crevasse-afzettingen, oeverafzettingen, stadsophogingslagen en recente bovengrond. Op basis van eerdere onderzoeken op het Smakkelaarsveld en in de directe omgeving daarvan kan worden geconcludeerd dat de top van het dekzand ligt op ca. 1,5 m- tot 2,2 m-NAP. Op dit dekzand is veen tot ontwikkeling gekomen. De top hiervan, die op enkele locaties is veraard, wordt op het Smakkelaarsveld in de meeste gevallen aangetroffen op 1,1 m- tot 1,6 m-NAP, alhoewel deze aan de zuidzijde van het Smakkelaarsveld op 1,95 m-NAP ligt. Naar het oosten toe komt de bovenkant van het veen omhoog. Bij de aanleg van de spuikoker aan de oostzijde van het Smakkelaarsveld aan het einde van de jaren zestig alsook tijdens de aanleg van de Catharijnebaan kort daarna ter hoogte van muziekcentrum Vredenburg werd de bovenkant van het veenpakket

waargenomen op 0,65 m-NAP. Het veen is bedekt geraakt met een pakket komklei, waarvan de top zich bevindt op 0,3 m+ tot 0,6 m+NAP. Ingebed in de komafzettingen kan lokaal een systeem van crevassegeulen aanwezig zijn. De crevasse-afzettingen variëren sterk in dikte en liggen ten noordoosten van het Smakkelaarsveld tussen ca. 1,75 m-NAP en 1,6 m+NAP (de top van het beddingzand ligt op 0,8 m-NAP tot 0,55 m+NAP). Ook zijn op de komafzettingen oeverafzettingen aangetroffen. In de top hiervan kan een vegetatiehorizont uit de ijzertijd of de Romeinse tijd aanwezig zijn op een hoogte van ca. 0,6 m+NAP. De afdekkende stadsophogingslagen zijn zo'n 2,7 m dik (bovenkant aangetroffen op 2,22 m+NAP) en het pakket recent cunetzand is tussen 0,5 en 1,5 m dik.

2.2 De geschiedenis van het Smakkelaarsveld

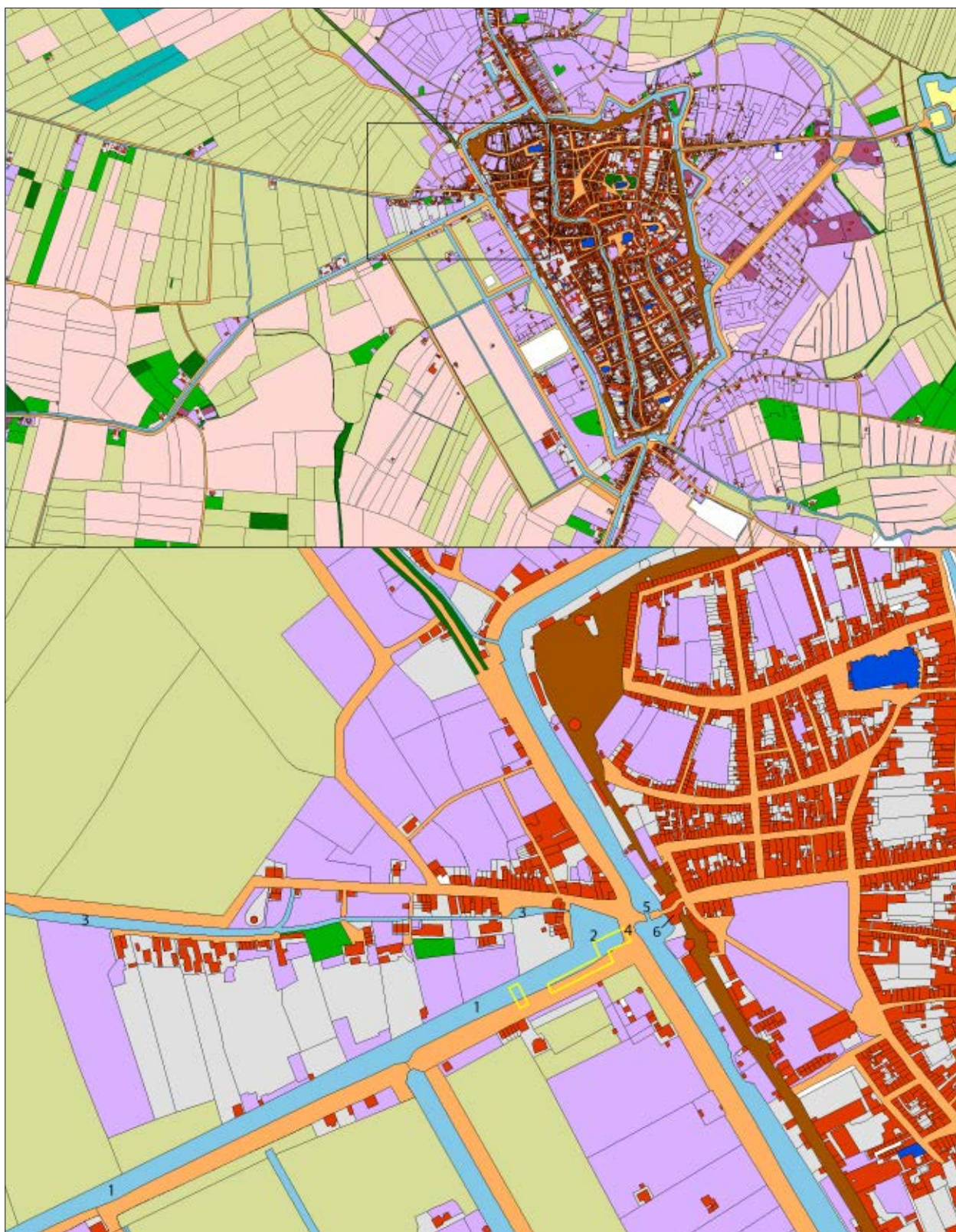
Vanwege de landschappelijke ligging tussen twee stroomruggen in was bewoning in de omgeving van het plangebied tot ca. 1000 na Chr. in grote mate afhankelijk van de condities die door de rivieren geschapen werden.³

Afb. 2.1 Een detail van de landschapskaart, onderdeel van de archeologische verwachtings- en beleidskaart van de gemeente Utrecht. Rood omlijnd het Smakkelaarsveld.

Afb. 2.2 Detail van de kaart van Utrecht van Jacob van Deventer uit 1569, met daarop rood omlijnd de ligging (bij benadering) van het plangebied van SMA06.

Afb. 2.3 Detail van de kadastrale minuutplan uit 1832, met daarop (geel omlijnd) de ligging van het plangebied van SMA06.
 1: Leidsche Vaart, 2: Leidsche Veer, 3: Vleutensche Vaart, 4: Smakkelaarsbrug, 5: Catharijnebrug, 6: Catharijnepoort.

Er werd gewoond op de hoger gelegen oeverwallen van de Kromme Rijn, de Oude Rijn en later ook die van de Vecht. Op de oevers van deze rivieren zijn uit de omgeving van het plangebied vindplaatsen bekend uit de bronstijd, de ijzertijd en de Romeinse tijd. Vanaf de periode van de bedijkingen van de rivieren (vanaf de tiende eeuw) vonden grootschalige ontginningen plaats van het veenmoeras dat ten noordwesten van de stad Utrecht lag. Het land werd in percelen verdeeld en in gebruik genomen voor akkerbouw. Als gevolg van het afdammen van de Kromme Rijn rond 1122 bij Wijk bij Duurstede verlandde de natuurlijke waterloop. Daarom werd in de elfde of twaalfde eeuw de Vleutensche Vaart gegraven. Deze vaart diende ter bevordering van de scheepvaart tussen Utrecht en de West-Nederlandse kustprovincies.⁴

In 1122 verkreeg Utrecht stadsrechten. Vrijwel direct daarna werd begonnen met de aanleg van verdedigingswerken rondom de stad. Deze bestonden in eerste instantie uit een omwalling, een gracht en een toegangspoort in elke windrichting. Aan de westzijde kon de stad via een ophaalbrug over de stadsbuitengracht bereikt worden door de Catharijnepoort. In 1225 werd een stadsmuur met torens gebouwd en in de drie eeuwen daarna veranderde er weinig meer aan de stadsverdedigingswerken. Het gebied direct buiten de stadsbuitengracht bleef lange tijd vrij leeg in verband met de wens tot een vrij schootveld. De omgeving ten westen van de Catharijnesingel bestond uit landbouwgebied. In de dertiende en veertiende eeuw ontwikkelde zich direct buiten de Catharijnepoort de voorstad Buiten Catharijne. Deze voorstad had zijn ontstaan vooral te danken aan de aanwezigheid van de Vleutensche Vaart en de Vleutenscheweg. Deze weg, met daarlangs het omstreeks 1504 gestichte St. Jobsgasthuis, vormde in de late middeleeuwen de belangrijkste toegangs- en uitvalsweg aan de westzijde van de stad (afb. 2.2). De schepen met lading die over de Vleutensche Vaart naar de stad kwamen, moesten aan het einde van de Vleutensche Vaart afmeren om gelost te worden. In de voorstad Buiten Catharijne bevonden zich vooral herbergen, kroegen, ambachtswerkplaatsen en blekerijen. Langs de Vleutensche Vaart vonden allerlei activiteiten plaats die aan handel en scheepvaart gerelateerd zijn.⁵

Haaks op de Vleutenscheweg lag de Leidscheweg. Deze doorkruiste min of meer van noord naar zuid het huidige Smakkelaarsveld en boog direct ten zuiden hiervan af richting het zuidwesten (afb. 2.2). Aan weerszijden van het noordelijke deel van de Leidscheweg bevond zich aan het einde van de zestiende eeuw bebouwing. Direct ten oosten hiervan lag een tweede noord-zuid georiënteerde weg. In het gebied tussen deze weg en de Stadsbuitengracht lag de Ellendigenkapel met kerkhof. Op dit Ellendigenkerkhof werden vreemdelingen begraven die niet binnen de stad begraven konden worden. De kapel en het kerkhof werden vanaf ca. 1402 aangelegd en in 1578 werd de kapel afgebroken. Aan de westkant

van de Catharijnebaan is in 1975 een keramische sculptuur gevonden die mogelijk van het Ellendigenkerkhof afkomstig is. Een ander mogelijk aan het Ellendigenkerkhof toe te schrijven beeld werd gevonden op het terrein van verzekeringsmaatschappij De Utrecht. Dit betrof een beeld van een Christuskind met vogel.

De Leidsche Vaart

In 1664 werd de Leidsche Vaart aangelegd en ten westen van de Catharijnepoort met de Vleutensche Vaart verbonden, waardoor de Leidsche Veer gevormd werd (afb. 2.3). Ter hoogte van de Leidsche Veer werd een kleine havenkom aangelegd, zodat schippers ('smakkelaars') en handelaars hun goederen konden aanvoeren en lossen. Over de monding van de Leidsche Veer lag de Smakkelaarsbrug. De Leidscheweg werd verlegd en kwam langs de zuidzijde van de Leidsche Vaart en Leidsche Veer te liggen. Mogelijk zijn de ondergrondse resten van de Ellendigenkapel en het kerkhof bij de aanleg van de Leidsche Vaart in 1664 grotendeels verdwenen. Bovendien is het aannemelijk dat de resten hiervan bij de bouw van Hoog Catharijne in de jaren zeventig van de twintigste eeuw verder zijn opgeruimd. Als gevolg van de relatief vroege sloopdatum is de exacte ligging van de Ellendigenkapel en het bijbehorende kerkhof echter niet bekend. Daardoor kon niet met zekerheid worden uitgesloten dat er zich nog resten van de kapel en/of het kerkhof binnen het onderzoeksgebied van SMA06 zouden bevinden.

In de zestiende en zeventiende eeuw groeide de bevolking van Utrecht snel, waardoor de noodzaak ontstond tot stadsuitbreiding. Het plan hiervoor werd gemaakt door de architect Paulus Moreelse en zijn zoon Hendrik Moreelse, burgemeester van Utrecht van 1662 tot 1664. Door de uitbraak van de Tweede Engelse oorlog in 1665 is het plan echter grotendeels niet tot uitvoering gekomen. In 1672 werd de voorstad Buiten Catharijne door de Franse bezetters deels verwoest. De voorstad werd niet herbouwd, maar in de loop van de achttiende eeuw ontstond er opnieuw bebouwing langs de Vleutenscheweg, aan weerszijden van de Vleutensche Vaart en op enkele percelen ten zuiden van de Leidscheweg (afb. 2.3). In de negentiende eeuw bevond er zich bovendien een rij gebouwen ten westen van de Leidsche Veer. In 1902 verrees aan de Leidscheweg 2-5 het hoofdgebouw van de Levensverzekeringmaatschappij De Utrecht. Dit Jugendstilgebouw werd in 1974 gesloopt ten behoeve van de bouw van Hoog Catharijne. In 1928 werden de havenkom aan de Leidsche Veer en de Vleutensche Vaart gedempt ten behoeve van de aanleg van een rotonde in verband met de toenemende verkeersdruk. Hierbij is tevens de bebouwing langs de Leidsche Veer gesloopt.

3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode

3.1 Archeologische verwachting

In het plangebied van SMA06 kunnen sporen van agrarische bewoning uit de elfde en twaalfde eeuw worden verwacht. Ook kunnen er resten van bebouwing vanaf de dertiende eeuw (behorend tot de voorstad Buiten Catharijne) tot en met de twintigste eeuw aanwezig zijn. Een deel van deze huizen moet langs de laatmiddeleeuwse Leidscheweg gelegen hebben. Deze weg zelf was vermoedelijk in de zone tussen de twee putten van SMA06 gesitueerd. In het oosten van het plangebied kunnen resten van het Ellendigenkerkhof en/of de Ellendigenkapel aanwezig zijn. Ook zijn mogelijk resten aanwezig van de Leidsche Vaart en de havenkom aan de Leidsche Veer (beide vanaf de zeventiende eeuw), inclusief houten beschoeiingen en bakstenen kademuren en bijbehorende infrastructuur zoals wegen en bruggen.

Verstoord of niet?

Aangezien de exacte grootte van de bouwput voor Hoog Catharijne uit de jaren zeventig niet bekend is, is niet zeker in hoeverre archeologische resten nog aanwezig zijn binnen het onderzoeksgebied van SMA06. Een aantal

meter zuidelijk van het onderzoeksgebied is in 2009 een sleuf t.b.v. kabels en leidingen gegraven.⁶ Deze werkzaamheden zijn niet archeologisch begeleid, maar er zijn wel vondsten verzameld door de werklui. Volgens verwachting was deze sleuf geheel verstoord door de bouw van Hoog-Catharijne, maar desondanks werden er enkele interessante vondsten verzameld, waaronder vol- en laatmiddeleeuws aardewerk, een fragment van een knijpschaar en een fragment van een grafsteen (afb. 3.1). Deze laatste vondst kan waarschijnlijk aan het Ellendigenkerkhof gekoppeld worden. In 2008 werd het graven van een zinker op het Smakkelaarsveld archeologisch begeleid⁷ (zie afb. 4.1 voor de ligging van dit onderzoeksgebied). Tijdens dit onderzoek bleek de grond grotendeels onverstoord. Er werden resten van oude beschoeiingen aan de zuidzijde van de Leidsche Vaart aangetroffen. Deze dateerden vanaf het laatste kwart van de achttiende eeuw. Ook waren er oudere rivierafzettingen en ophogingslagen waargenomen. Dit doet vermoeden dat de grond binnen het onderzoeksgebied van SMA06 in ieder geval deels onverstoord is. Wanneer de grond wel verstoord blijkt te zijn, is alsnog niet uit te sluiten dat er zich interessante archeologische vondsten in de bodem bevinden.

3.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van de archeologische begeleiding was het documenteren van archeologische vindplaatsen en de gegevens veilig te stellen om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden van Utrecht.

In het PvE voor SMA06⁸ zijn onderstaande onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Zijn in het onderzoeksgebied archeologische structuren en/of sporen aanwezig? Zo ja, wat is hiervan de (diepte) ligging, omvang, aard, ouderdom, conservering en gaafheid?
2. Welke vondstcategorieën zijn aanwezig? Wat is de datering en conservering? Wat is de informatiewaarde van het vondstmateriaal?
3. Kan worden vastgesteld wanneer in dit gebied de middeleeuwse ontginningen aanvingen?
4. Kan worden vastgesteld wanneer het Ellendigenkerkhof ontstaan is?

Afb. 3.1 Fragment van een grafsteen, in 2009 aangetroffen in een kabelsleuf aan de zuidzijde van het Smakkelaarsveld en enkele meters ten zuiden van het onderzoeksgebied van SMA06. Het grafsteenfragment kan waarschijnlijk met het Ellendigenkerkhof in verband gebracht worden.

Afb. 3.2 De put aan de oostzijde van het plangebied van SMA06, die zonder archeologische begeleiding is geplaatst, gezien in noordelijke richting.

Afb. 3.3 Het graven van de sleuf voor het IT-riool werd bemoeilijkt door de grote hoeveelheid kabels en leidingen, gezien in noordoostelijke richting.

5. Zijn er nog losse/verstoorde menselijke skeletresten aanwezig in de bodem van het voormalige Ellendigenkerkhof?

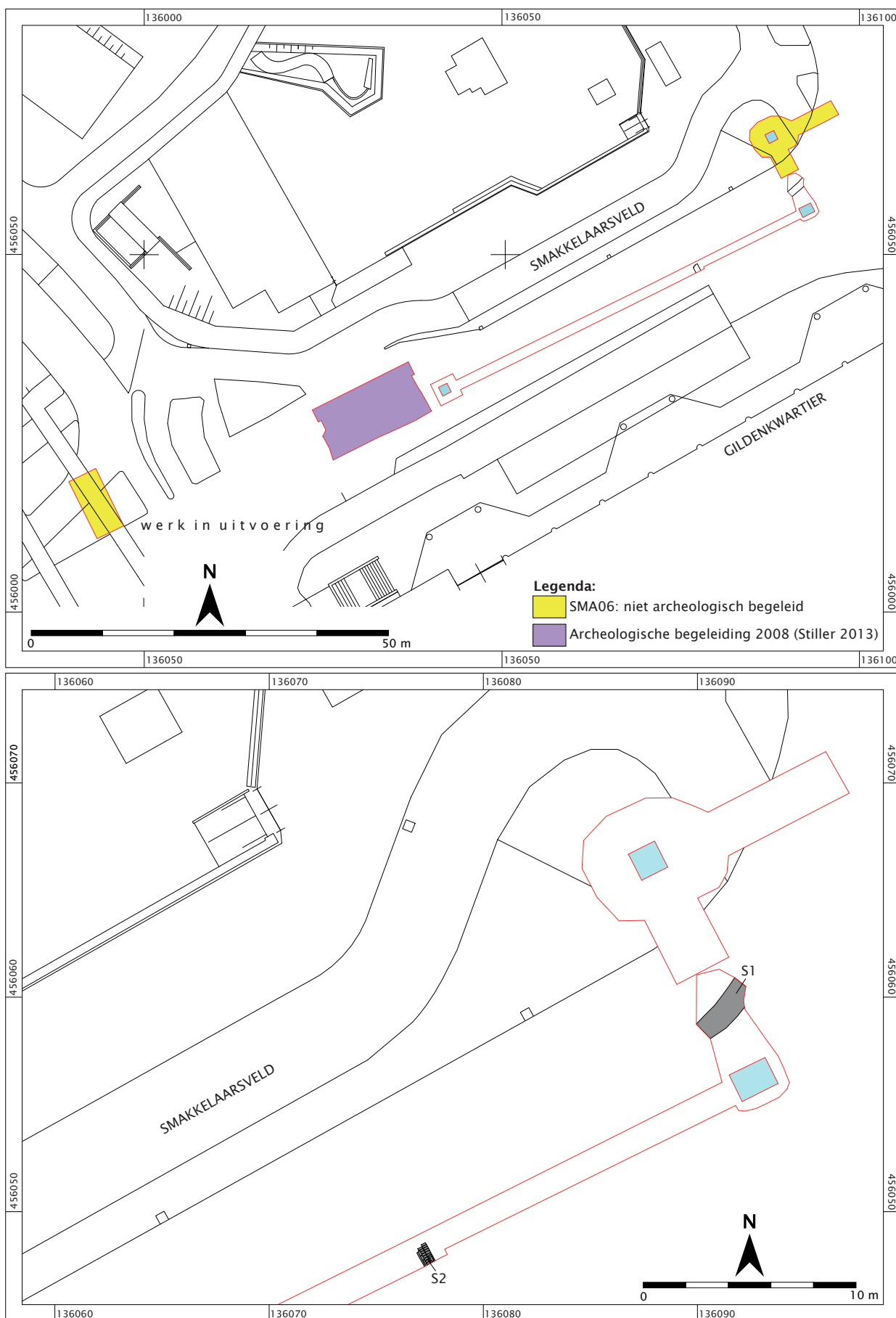
3.3 Methode en uitvoering

In hoofdstuk 1 is reeds beschreven dat de werkzaamheden uit drie onderdelen bestonden: de aanleg van het IT-riool, het plaatsen en aansluiten van tien kolken en het aanleggen van een tijdelijke hemelwaterafvoer aan de westzijde van het plangebied (zie afb. 4.1). Voor de tien kolken diende slechts tot 1 m onder maaiveld gegraven te worden en vanwege deze geringe diepte werd de kans op het aantreffen van archeologische resten zeer klein geacht. Daarom werd in het PvE bepaald dat alleen de graafwerkzaamheden voor de aanleg van het IT-riool en voor de tijdelijke hemelwaterleiding archeologisch begeleid dienden te worden.

Voor het IT-riool diende een noordoost-zuidwest georiënteerde sleuf gegraven te worden met een lengte van 59,5 m en een breedte van ca. 1,25 m. Daarbij werd gewerkt van oost naar west. De bodem van deze sleuf lag op een diepte van ca. 2,6 m onder maaiveld, wat neerkomt op een diepte van ca. 0,65 m+NAP. Aan de oostzijde van de rioolsleuf werd een ca. 24,5 m lange sleuf met haakse hoek gegraven, waarin een put werd geplaatst (afb. 3.2). Door miscommunicatie is deze put geplaatst voorafgaand aan het aanvragen van de archeologievergunning, als gevolg waarvan er geen archeologische begeleiding is uitgevoerd. Achteraf is echter vastgesteld dat deze put zich middenin de gedempte vulling van de Leidsche Veer bevond.

Tijdens de eerste vijf dagen (van 18 t/m 24 februari 2021) van de werkzaamheden was er een archeoloog aanwezig tijdens het graven van de sleuf voor het IT-riool. De bodem bleek echter sterk verstoord (onder meer door vele kabels en leidingen: zie afb. 3.3) en er werd slechts één spoor aangetroffen, namelijk de twintigste-eeuwse kademuur S1. Daarom werd besloten, met toestemming van het bevoegd gezag, om het westelijke deel van de rioolsleuf niet actief te begeleiden, maar enkel te reageren op vondstmeldingen door de aannemer. Op 25 februari 2021 volgde de melding van het aantreffen van een afvoergoot (S2), die vervolgens is gedocumenteerd.

Als laatste moest voor de tijdelijke hemelwaterafvoer aan de westzijde van het plangebied een sleuf van ca. 8 bij 2,5 m worden gegraven tot een diepte van 4,5 m onder maaiveld. Het graven van deze sleuf zou archeologisch worden begeleid, maar de uitvoerder heeft nagelaten Erfgoed gemeente Utrecht tijdig op de hoogte te stellen en de sleuf is daardoor gegraven zonder archeologische begeleiding.

Afb. 4.1 De alle-sporenkaart van SMA06 met een uitsnede van S1 en S2. In lichtblauw de geplaatste putten.

4 Resultaten

In de sleuf voor het IT-riool lijkt de natuurlijke bodemopbouw niet in beeld te zijn gekomen, al was dat door de sterke verstoring en de manier van ontgraven moeilijk te beoordelen. De bodem van de sleuf lag rond 0,65 m+NAP, terwijl in 2008 werd vastgesteld dat de bovenzijde van de natuurlijke bodemopbouw aan deze zijde van het Smakkelaarsveld tussen 0,22 m+ en 0,44 m+NAP lag.⁹ Tijdens SMA06 zijn slechts twee sporen aangetroffen, namelijk een klein deel van de zuidelijke kademuur van de Leidsche Veer (S1) en een gemetselde goot (S2).

De kademuur

Aan de oostzijde van het plangebied kwam op een diepte van zo'n 2,6 m onder maaiveld een klein deel van een brede muur (S1) tevoorschijn (afb. 4.1 t/m 4.3). Deze was enigszins gebogen, had een breedte van 1,14 m en werd waargenomen over een afstand van 2,8 m. Op de bovenkant van het metselwerk (die lag rond 1,20 m+NAP) was een ijzeren doek aanwezig, die 30 cm lang was en een doorsnede van 4x4 cm kende. De baksteenformaten bedroegen 21x10x5 cm, de tien-lagenmaat was 60 cm. De bakstenen waren rood-paarse klinkers en het metselwerk was zeer hard uitgevoerd. Het betrof de zuidelijke kademuur van de Leidsche Veer, die na 2008 is gedempt met geel zand. In dit zand is een klein gat gespit (afb. 4.3), waarin was te zien dat de kademuur minstens 70

Afb. 4.2 Kademuur S1, gezien in oostelijke richting.

Afb. 4.3 Detailopname van kademuur S1, gezien in zuidelijke richting.

Afb. 4.4 Goot S2, gezien in westelijke richting. Op de voorgrond een deel van het nieuw aangelegde IT-riool.

cm dieper was, maar de onderkant kwam niet in beeld als gevolg van het grondwater. Direct ten zuiden van de kademuur (dus achter de muur) bevond zich een ca. 1 m brede puinbaan. Vermoedelijk was dit de met puin gevulde insteek van de kademuur. De kademuur is waarschijnlijk onderdeel van de grootschalige werkzaamheden die plaatsvonden in 1926-1927, toen de Catharijnebrug werd verbreed in zuidelijke richting en daarom ook de Smakkelaarsbrug moest worden aangepakt (zie verder hoofdstuk 5).

De afvoergoot

Het tweede spoor van SMA06 was een noord-zuid georiënteerde, gemetselde afvoergoot (S2), die haaks door de sleuf voor het IT-riool liep (afb. 4.4 en 4.5). De zuidzijde van de goot was verdwenen, maar het spoor werd waargenomen over een lengte van 95 cm. De bodem was twee baksteenlagen dik, kende een breedte van ca. 56 cm (= 2½ baksteen) en was gemaakt van bakstenen van 22x10x5 cm. De wanden waren vijf baksteenlagen hoog en waren gemaakt van bakstenen van 21x10x4 cm. De goot was afgedekt met hergebruikte kloostermoppen, waarvan er één kon worden gemeten. Deze had afmetingen van 31x14x6½ cm. De deksel van de goot in de rioolsleuf was verder geheel verdwenen. De bovenkant van de deksel lag op ongeveer 2,15 m onder maaiveld (zo'n 1,05 m+NAP). De totale hoogte van de goot (dus van de onderkant van de bodem tot de bovenkant van de deksel) bedroeg ongeveer 40 cm. De goot, die binnenafmetingen had van 23 cm breed en zo'n 22 cm hoog, was nog

Afb. 4.5 Goot S2, gezien in zuidelijke richting.

Afb. 4.6 De binnenkant van goot S2, gezien in zuidelijke richting.

Afb. 4.7a De (vermoedelijke) onderzijde van het natuurstenen bouwfragment dat in de recente vulling van de Leidsche Veer werd aangetroffen.

Afb. 4.7b De (vermoedelijke) bovenzijde van het natuurstenen bouwfragment dat in de recente vulling van de Leidsche Veer werd aangetroffen.

helemaal hol (afb. 4.6). Met behulp van een rolmaat kon worden vastgesteld dat de goot minstens 5 m in zuidelijk richting door liep. De goot vertoonde een duidelijk afschot in zuidelijke richting en heeft vermoedelijk gelopen van een van de huizen aan de zuidzijde van de straat naar het water van de Leidsche Veer. Dat betekent dat de goot ruim 20 m lang geweest moet zijn. Uitgaande van een relatie met deze huizen moet de goot dateren uit de jaren zestig van de negentiende eeuw (zie verder hoofdstuk 5).

Vondsten

Op de eerste dag van de archeologische begeleiding kwam er op een diepte van ca. 1,5 m onder maaiveld een groot natuurstenen bouwfragment tevoorschijn. Dit bevond zich in het gele zand waarmee de Leidsche Veer is gedempt. Het fragment heeft afmetingen van 73x65 cm en een dikte van 15 cm (langs de randen) tot 17 cm. Aan de onderzijde (afb. 4.7a) bevindt zich een ijzeren dook en een vage afdruk van een tweede dook. Op de bovenzijde (afb. 4.7b) bevindt zich een gootje langs drie zijden van de steen. Langs de vierde zijde is een mortelafdruk waarneembaar, wat waarschijnlijk betekent dat deze zijde van het bouwfragment ingemetseld heeft gezeten. De zijkanten van de steen vertonen frijnslag. Het bouwfragment dateert vermoedelijk uit de negentiende eeuw. Na overleg met het bevoegd gezag is besloten dit bouwfragment niet mee te nemen. Afgezien van dit natuurstenen bouwfragment is er tijdens SMA06 geen enkele vondst aangetroffen.

5 Synthese

De archeologische begeleiding SMA06 heeft slechts twee sporen en een natuurstenen bouwfragment opgeleverd. Dit geringe aantal sporen en vondsten is mede een gevolg van het feit dat delen van de ontgravingen (tegen de afspraken in) niet archeologisch zijn begeleid. De belangrijkste oorzaak is echter de grote mate van bodemverstoring.

Het eerste spoor was kademuur S1, waarvan de bovenkant zich bevond op een diepte van ca. 2,6 m onder maaiveld. De 1,14 m brede muur was enigszins gebogen en was gemaakt van bakstenen van 21x10x5 cm. Het muur-restant was minstens 70 cm hoog, maar de onderkant ervan kwam niet in beeld. De kademuur is waarschijnlijk onderdeel van de grootschalige werkzaamheden die plaatsvonden in 1926-1927, toen de Catharijnebrug werd verbreed in zuidelijke richting en daarom ook de Smakkelaarsbrug moest worden aangepakt. Tot dat moment stond het water van de Leidsche Veer

in verbinding met de Stadsbuitengracht door middel van een oost-west georiënteerde doorgang onder de Smakkelaarsbrug. Deze verbinding mondde direct ten zuiden van de Catharijnebrug uit in de Stadsbuitengracht (afb. 5.1). Vanaf 1927 liep deze verbinding schuin (zuidwest-noordoost georiënteerd) onder het verkeersplein door en mondde de Leidsche Veer ten noorden van de Catharijnebrug uit in de Stadsbuitengracht (afb. 5.2). Het muurfragment dat tijdens SMA06 werd aangetroffen behoorde vermoedelijk tot de zuidelijke kademuur van deze onderdoorgang onder de Smakkelaarsbrug.

Het tweede spoor van SMA06 was de noord-zuid georiënteerde afvoergoot S2. Deze werd waargenomen over een afstand van 95 cm, maar liep nog minstens 5 m ten zuiden van de rioolsleuf door. De vloer en de wanden ervan waren gemaakt van bakstenen van 21/22x10x4/5 cm, terwijl de deksel was gemaakt van hergebruikte kloostermoppen. De goot vertoonde een duidelijk afschot

Afb. 5.1 Foto uit 1925 met gezicht op de Smakkelaarsbrug uit 1881 (midden) over de Leidsche Veer en op de Catharijnebrug (rechts) over de Stadsbuitengracht (voorgond); op de achtergrond het Leidscheveer, de Leidscheweg (linksboven) en de Vleutenscheweg (rechtsboven) (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 40652).

Afb. 5.2 Foto uit 1927 met gezicht op de Catharijnebrug over de Stadsbuitengracht tijdens de werkzaamheden ter verbreding van de brug. De doorgang onder de Smakkelaarsbrug uit 1881 is opgevuld met grond en er is een nieuwe onderdoorgang aangelegd, die ditmaal schuin onder het kruispunt door loopt en ten noorden van de Catharijnebrug uitmondt op de Stadsbuitengracht (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 40653).

in zuidelijke richting en heeft vermoedelijk gelopen van een van de huizen aan de zuidzijde van de Leidscheweg naar het water van de Leidsche Veer. Dat betekent dat de goot ruim 20 m lang geweest moet zijn. Uitgaande van een relatie met deze huizen moet de goot dateren uit de jaren zestig van de negentiende eeuw. Op een kaart uit de periode 1860-1865 (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 216079) worden er hier namelijk nog geen huizen weergegeven, terwijl hier op een kaart uit 1868 wel huizen blijken te staan (afb. 5.3). Dit doet vermoeden dat dat afvoergoot van SMA06 dateert uit de jaren zestig van de negentiende eeuw. In 2008 is tijdens de archeologische begeleiding grenzend aan de rioolsleuf van SMA06 een vergelijkbare afvoergoot gezien, die destijds door de opgravers werd gedateerd in de negentiende of vroege twintigste eeuw.¹⁰ Ook deze goot liep noord-zuid, had een bakstenen vloer, wanden van vijf baksteenlagen hoog (van hardgebakken bakstenen van 22x11x4 cm) en een deksel van kloostermoppen (van 29x14x5½ cm). De goot was vermoedelijk jonger dan de houten beschoeiing van de Leidsche Vaart die in de put uit 2008 werd aangetroffen en de goot werd waarschijnlijk bewust door deze beschoeiing heen gelegd. De afvoergoot, die iets uitstak in de vaart, is later aan het uiteinde dichtgezet met een

houten plank. Dat moet zijn gebeurd tijdens de aanleg van een latere kademuur, mogelijk die uit 1942.

5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

1. Zijn in het onderzoeksgebied archeologische structuren en/of sporen aanwezig? Zo ja, wat is hiervan de (diepte) ligging, omvang, aard, ouderdom, conservering en gaafheid?

Er zijn twee sporen aangetroffen, namelijk een 2,8 m lang fragment van een twintigste-eeuwse kademuur (bovenkant op ca. 1,20 m+NAP) en een 95 cm lang fragment van een negentiende-eeuwse goot (bovenkant op 1,05 m+NAP). Beide sporen waren fragmentarisch bewaard.

2. Welke vondstcategorieën zijn aanwezig? Wat is de datering en conservering? Wat is de informatiewaarde van het vondstmateriaal?

Afgezien van een groot fragment natuurstenen bouw materiaal zijn er geen vondsten aangetroffen.

Afb. 5.3 Detail van de plattegrond van de stad Utrecht uit 1868 (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 214035) met daarop aangegeven de ligging (bij benadering) van SMA06. Het is de eerste kaart waarop er bebouwing is weergegeven ten zuiden van de Leidscheweg ter hoogte van SMA06. Het noorden is links.

3. Kan worden vastgesteld wanneer in dit gebied de middeleeuwse ontginningen aanvingen?

Hiervoor zijn geen aanwijzingen aangetroffen.

4. Kan worden vastgesteld wanneer het Ellendigenkerkhof ontstaan is?

Hiervoor zijn geen aanwijzingen aangetroffen.

5. Zijn er nog losse/verstoorde menselijke skeletresten aanwezig in de bodem van het voormalige Ellendigenkerkhof?

Er zijn geen menselijke resten aangetroffen.

Noten

- 1 Beeuwkes 2020.
- 2 Deze paragraaf is gebaseerd op Stiller 2008, 9 en Van der Laan 2019, 18-19, 51-52.
- 3 Deze paragraaf is deels gebaseerd op het bureauonderzoek van het aangrenzende plangebied op het Smakkelaarsveld, uitgevoerd door BAAC (Van der Laan 2019) en het bureauonderzoek van het Stationsgebied, uitgevoerd door Hazenberg Archeologie Leiden bv (Bruning 2008).
- 4 Bruning 2008, 15.
- 5 Van der Laan 2019, 20.
- 6 Stiller 2013, 6.
- 7 Stiller 2013.
- 8 Beeuwkes 2020.
- 9 Stiller 2013, 19.
- 10 Stiller 2013, 16.

Literatuur

- Beeuwkes, G. 2020, *Programma van Eisen SMA06 Smakkelaarsveld riolering POS*, Utrecht.
- Bouma, N. 2013, *De Vleutenschevaart herontdekt op het Smakkelaarsveld in Utrecht. Een archeologische begeleiding*, ADC Rapport 3317, Amersfoort.
- Bruning, L. 2008, *Bureauonderzoek Archeologische Waarden Stationsgebied Utrecht*, Hazenberg AMZ Publicaties 2008-10, Leiden.
- Laan, E. van der 2019, *Utrecht Plangebied Smakkelaarsveld, Archeologisch bureauonderzoek*, BAAC-rapport V-19.0055, Den Bosch.
- Stiller, D.R. 2013, *Nieuwe inzichten in een oude waterweg. Een archeologisch onderzoek naar de kademuur van de Leidschevaart*, Basisrapportage Archeologie 80, Utrecht.

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2021

Redactie:

Eric van Wieren

Eindredactie:

Rianne Pruis

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

Augustus 2021

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 14030

E-mail erfgoed@utrecht.nl

erfgoed.utrecht.nl